

méně plynulý přechod německé biologie do poválečných poměrů, kde osoby a obsazení zůstaly téměř tytéž, už proto, že široko daleko nebylo biologa, který by se s nacionálním socialismem nebyl „spustil“ (v jiných oblastech života to nebylo lepší a těžko se hledali i starostové měst, ba i kancléř – Konrad Adenauer měl to štěstí, že nacistickou éru trávil jako starý soukromník na výminku a s dobovými nástrahami se nezapletl). Kniha Deichmannové by si zasloužila i českého vydání, byť by se mohlo zdát, že zmíněný problém se nikoho jiného nežli právě jen Němců netýká a nemusel by tedy ani nikoho zajímat. Lidské slabosti a chtivosti jsou však univerzální – a jejich plody jsou všude stejně hořké. Německá biologie patřila za vilhelmínské a výmarské éry celosvětově ke špičce a její sláva dohasínala ještě dlouho po obou válkách. Kdo nemá strach nahlédnout do análů toho, co Borges nazývá „obecné dějiny hanebnosti“, které jsou navíc zpracované s německou akribií a smyslem pro detail, ať si Deichmannové knihu přečte.

Stanislav Komárek

Boria Sax: Zvířata ve Třetí říši, Dokořán, Praha 2003

Kdybych měl v záloze další život navíc, nepochybně bych se byl zabýval stejným tématem jako americký historik a lingvista Boria Sax. Už před léty bylo lze tušit, že vztah Hitlerova Německa ke zvířatům je neobyčejně úživnou pastvinou pro psychologa, biologa i zájemce o dějiny a celá problematika nechává, daleko za hranice akademického zájmu, vyvstávat černé kouty lidských duší i s jejich paradoxy a aspekty, které bychom nečekali. Kniha vznikla spojením několika Saxových esejů k tomuto tématu a je neobyčejně pozoruhodná. Ponechme stranou skutečnost, že ani autor,

ani překladatel nejsou biologové a některé odborné termíny jsou občas použity jinak, než je zvyt – specialista to pochopí správně a nebiolog si lapsu vůbec nevšimne. Kniha sama je však nesmírně zajímavá a zaplňuje neobyčejnou informační mezeru, která v tomto směru doposud zela a jejíž poznání lze každému vzdělanějšímu člověku doporučit. Sax bere celou problematiku velmi „zgruntu“ – zaobírá se velmi podrobně nejen vztahováním se Němců této éry ke konkrétním zvířatům, domácím i divokým, společníkům člověka i pokusným objektům, ale i dobovou zvířecí symbolikou, zoopsychologií, myšlenkovými kořeny vztahu k živé přírodě a vztahem zvířecích a lidských obětí v různých kulturách – holocaust chápe, po mém soudu v podstatě správně, jako masové rituální obětování lidí, byť ne vždy na zcela vědomé rovině. Nacistické myšlení věnovalo vztahu k živé přírodě překvapivě mnoho pozornosti a tento aspekt tehdejšího Německa nám zůstává zakryt ořesnými událostmi v mezilidské rovině, které tuto dobu naplňovaly. Dnes, kdy už je sotva živ někdo z dospělých pamětníků této éry, je více než na čase se nad ní znovu zamyslet a vzít si z ní poučení – celá řada témat, tehdy přetřásaných, dnes v rozmanitých nových rouchách znovu ožívá. Už povrchnímu pozorovateli je nápadné, jak veliká propast zela v Třetí říši mezi relativně velmi dobrým vztahem ke zvířatům, která požívala všemožné zákonné ochrany, a neobyčejně bezohledným vztahem k lidem. Z pohledu nepředpojatého historika se jedná o relativně častý jev – většina kultur vykazuje v některých aspektech rysy neobyčejně kultivované a v jiných neobyčejně barbarské. Krvavé kulty aztécké říše se podivně vyjímalily na pozadí melancholických básní o květinách, zdvořilosti a dobřého vychování, tradiční Japonsko nebylo o moc jiné. Proti barvitě poezii a právní

i správné sofistikovanosti klasického Říma stály krvavé lázně při veřejných hrách a aleje křížů po potlačených vzpourách. Okolnost, že nacistické Německo podnes nejvíce ze všech historických epoch děsí, ač Stalin i Mao zničili víc lidských životů než Hitler, je dána zejména tím, že jeho špatnosti se děly s maximální promyšleností a organizační i technickou dokonalostí, jakou kdy svět spatřil. Že Třetí říše byla v dobrém a zejména zlém divem organizace, je obecně těžko popřít a právě spářením tohoto umu s kultem smrti, který vedl Německo nejen k destrukci navenek, ale zejména k destrukci vlastní, vznikla jeho neblahá historická ojedinelost. Sax tyto fenomény velmi zajímavě reflektuje a jeho úvahy o krvavých obětích jsou mimořádně zajímavé. Nedávno jsem četl zprávu, kterou připravila o zločinech páchaných v rámci koncentračních táborů francouzská komise pro soud v Norimberku. Na tomto věru nepovzbudivém čtení mne zaujal mimo jiné i fakt, že všechny popisované špatnosti mají jeden společný jmenovatel – je to aplikace postupů a typů jednání, běžných normálně pro zacházení se zvířaty, se vši konsekventností také na lidi, ať už to byli Židé, jiné rasově nenáviděné národy či odsouzcenci nebo nemocní z vlastních řad. Právě v úplném odbourání všech zábran v tomto směru, jevících se jako „staré náboženské předsudky“, spočívala celá úděsnost této záležitosti (*člověk se principiálně biologicky neliší od zvířete..., znalci mají právo i povinnost prosazovat přírodní zákony a lidi vlastní cíle všemi jim dostupnými prostředky...*). Z malého nebo žádného rozdílu mezi lidskými i mimolidskými bytostmi naopak vyplývalo tak propracované a v zásadě i v praxi dodržované zákonodárství na ochranu zvířat i přírodních památek, že by je tehdejšímu Německu mohla závidět většina dnešních států. Je příznačné, že tento zákon, platný

v Německu až do roku 1972, byl poté nahrazen mnohem mírnější normou. V knize je podrobný výčet všech dalších navazujících zákonů a vyhlášek, které s ulpívavou právníckou precizností vycházely prakticky až do zhroucení režimu (sám hlavní zákon byl vydán už na podzim 1933, tedy velmi záhy). Oproti většině podobných zákonných norem přítomné doby se vztahuje i na studenokrevné obratlovce a bezobratlé, zapovídá i opouštění a vyhánění domácích zvířat, štvání psů na kočky, lišky a další podobné objekty, též držení a nákup zvířat nemocných, slabých či přestárých za účelem jiným než bezbolestného usmrcení. Bezbolestnost usmrcování je mnohokrát z různých stran zdůrazňována, byla ovšem chápána čistě účelově, podobně jako „eutanázie“ lidí. Zvláštním způsobem typický je výnos z roku 1942, zabraňující Židům chovat drobná zvířata, údajně proto, že nejsou schopni jim zajistit náležitou péči – zabavené zvířectvo bylo vesměs „bezbolestně usmrceno“. Velmi přísné a v mnohém příkladné byly i normy pro transport zvířat na jatky po železnici i v nákladních autech – čteme-li si reporty o dobovém transportování lidí do nejrůznějších lágrů, ať německých nebo sovětských, běhá mráz po zádech (Sovětský svaz se na rozdíl od Německa o zvířata mnoho nestaral – třeba vivisekce jako běžná součást vyučování se tam udržela až do osmdesátých let). Velmi omezeny byly i pokusy na zvířatech k medicínským či jiným účelům – ironií osudu byl tento přísný předpis někdy obcházen používáním lidí. Výjimky uděloval ředitelům vědeckých institucí říšský ministr vnitra – od roku 1943 tedy sám Heinrich Himmler. Tato démonická postava se vyznačovala intenzivní láskou ke zvířatům a zejména hlubokým odporem proti lovu – ten byl častým zdrojem jeho sporů s maršálem Göringem, náruživým lovcem,

ale také iniciátorem velmi propracovaného loveckého zákona z roku 1934, který jako první v Evropě chránil i některé velké šelmy, např. vlka, v mnoha směrech erbovní zvíře nacistů. Himmlerovy inspirace přicházely odjinud – za dob svých studií na vysoké škole zemědělské si oblíbil zejména drůbežářství a mnohé počiny jím založené „chovatelské“ organizace pro zušlechtění nordické rasy, Lebensbornu, nechávají vyvstat spíše myšlenku na plemenné kohouty a slepice. Kupodivu nejsou velkochovy hospodářských zvířat, skvrna na tváři přítomné doby a důvod k zamyšlení pro budoucí historiky, časově předchůdné německým táborem, ale časová souslednost je opačná. Argumentace „železnou nutností“, ať už je ekonomická, rasová či třídní, obdobné fenomény v dějinách doprovází jako přehlušovač svědomí vždy. Řada vysokých činitelů nacistické strany, mezi nimi i Hitler, byli vegetariáni, Hitler byl i velkým milovníkem psů. Celý Saxem popisovaný svět ukazuje, že dobrý vztah ke zvířatům ještě zdaleka nemusí, byť ovšem často může, podmiňovat pozitivní vztah i k lidem, alespoň ne ke všem. Himmler byl mimo jiné proslulý i tím, že si ve svém přeplněném denním programu vždy našel hodinu na to, aby pogrataloval všem úřednicím svého obrovitého ministerstva, které měly právě narozeniny a dal jim kytičku. Dámy od psacích strojů pak nemohly uvěřit, že tento roztomilý pan ministr byl masový vrah. Málokdo ostatně vydrží dělat svinstva po celý den a vstává ráno s tím, jakou že špatnost to zase dnes provede. Jda z vyhlazovacího tábora, má odpovědný pracovník tendenci kolemjdoucího kocoura spíš pohladit než nakopnout. Lidská duše je propastná a Saxova kniha o tom vyváženě, rozumně a bez emocí referuje tak, že se otřeseme. Podívejme se zde blíže na kapitolu dvanáctou, věnovanou zoopsycholo-

gii v tehdejší Německu. Ta se právě v této době dynamicky rozvíjela, i za války dotována štedřeji, nežli kdy předtím. Právě v německém, či německo-holandském prostoru v této době vznikala etologie, jejíž klíčové práce se tiskly v renomovaném časopise *Zeitschrift für Tierpsychologie*, založeném v roce 1937 a vycházejícím až do konce války a po jejím skončení opět. Kapitola sleduje osudy klíčových postav tohoto oboru, Oscara Heinrotha, Otto Koehlera, Nikolaa Tinbergena, Karla von Frische a samozřejmě Konrada Lorenze. Jejich odborná soudržnost a solidarita byly pozoruhodné, podíváme-li se na politické propasti, které je dělily – Tinbergen byl řadu let „intelektuálním rukojmím“ v táboře sice ne přímo koncentračním, ale jistě málo příjemném, von Frisch mohl jako židovský míšenec druhého stupně neustále trnout hrůzou, kdy bude z univerzity vyhozen. Ani tehdy už starý Heinroth, ředitel berlínské zoo, nebyl u nacistů vysoko v kurzu, zato ovšem Konrad Lorenz. V ještě temnějších barvách nežli Ute Deichmannová v knize *Biologen unter Hitler* líčí Sax jeho činnost za války, z nichž nejhorší byl podíl na zkoumání 877 německo-polských míšenců (Lorenz byl v té době armádním psychologem) – jedince, kteří byli shledáni méněcennými či asociálními, nečekalo poněmčení, ale koncentrační tábor. Je těžko za to Lorenze omlouvat, budiž jen poznamenáno, že dr. Mengele jako věrný žák „sbíral materiál“ pro své učitele von Verschuera a von Nachtsheima, kteří zůstali okrasou universitních stolců i po válce a drtivá většina německých antropologů se podílela během války na rasových dobrozdáních, týkajících se židovských míšenců (řada židovských rodin se pokoušela alespoň některé dítě zachránit většinou nepravdivým argumentem, že jeho skutečným otcem je někdo z „árijců“ – našli se i takoví

dobrodinci, kteří tuto úlohu, vynášející postavení kdesi mezi kriminálem a velkým kádrovým škrálopem, na sebe vzali – úkolem antropologů bylo potom antropometrickým dobrozdáním ověřit, zda je domněnka pravdivá: někteří postupovali přísně podle dobových znalostí o paternitě a jejím rozpoznávání, jiní byli velmi benevolentní, jiní opět všechny žádosti šmahem zamítali – je dobře podotknout, že zamítnuté nečekal koncentrák, ale plyn). Lorenz rovněž za války rozpracoval z mnoha hledisek velmi zajímavou teorii autodomestikace člověka – člověk skutečně vykazuje celou řadu morfologických i etologických charakteristik svých domestikantů, jak si ostatně povšiml už Darwin. Na rozdíl od Darwina však Lorenzovy sympatie, tak jako v prostředí nacistického Německa všeobecně, nebyly na straně domestikovaných, ale divokých a nespoutaných. Lorenzova nejobsáhlejší publikace na toto téma, *Die angeborenen Formen möglicher Erfahrung*, formálně sice časopisecký článek, vyšly v roce 1943 právě v *Zeitschrift für Tierpsychologie*, ale objemem téměř dvou set stran (Sax píše mylně 393) představující spíše knihu, je podle Saxe nejpromyšlenějším zdůvodněním nacistické ideologie na biologické bázi, jaké kdy vyšlo. Lorenzův velmi diskutovaný myšlenkový odkaz je pozoruhodnou ukázkou myšlenkové hloubky a brilantní formulační schopnosti spojených se zapletením s dobovými ideologickými proudy. Není to rozhodně důvod k tomu, abychom vše, co souvisí s Lorenzem, šmahem odvrhli – říká-li nám člen NSDAP, že tři a tři je šest, může to být i pravda. Českého čtenáře bude v překladu Saxovy práce mást, že Lorenzovy knihy nejsou uvedeny pod těmi názvy, jak u nás vyšly, ale pod překlady názvů jejich anglických verzí, vesměs pojmenovaných zcela jinak. Germanofilního čtenáře trochu popudí i některé chyby v němčině,

ale celkově je Saxova kniha z těch nejzajímavějších, které může zainteresovaný čtenář dnes vůbec objevit.

Stanislav Komárek

Pár poznámek nebiologa k recenzím Stanislava Komárka

Shodou okolností mne profesor Komárek jako recenzent předběhl a jsem rád, že se tak stalo. Je pro tento úkol odborně fundován mnohem lépe než já. Téměř se vším, co Komárek napsal, souhlasím, posledních asi 10 řádek recenze na knihu B. Saxe a posléze snad i to, co Komárek pominul, vede mne k tomu, abych kolem závažného tématu zkusil rozvinout diskusi.

V závěru své recenze referuje Komárek o Saxově charakteristice nejvýznamnější Lorenzovy nacistické publikace, jíž Sax charakterizuje jako pokus o „vědeckou teorii všeho“, pokus o „nejpromyšlenější ospravedlnění nacistické ideologie, jaké kdy vyšlo“. Až do přečtení Saxovy knihy jsem se mylně domníval, že jsem před několika desetiletími přečetl celé Lorenzovo dílo, spis „Die angeborenen Formen möglicher Erfahrung“, však mé pozornosti unikl a autor se o to šikovně přičinil. Přesto, že spis má pro další vývoj Lorenzových názorů zřejmě klíčový význam, Lorenz už jej nikdy znovu nevydal, rovněž se ani nepokusil o kritické vyrovnání s názory zde představenými. Obávám se dokonce, že od většiny svých stanovisek neupustil, pouze je zasadil do nových kontextů. Začal s tím po návratu z ruského zajetí tím, že publikoval v Americe knížku svých populárních výkladů pod – v tomto kontextu – poněkud groteskním titulem: „Prsten krále Šalamouna“, jež se počátkem padesátých let stala bestsellerem. Autor, který pro německé čtenáře nacistické éry biologicky zdůvodnil teorii